

ÚJJÁSZÜLETÉS ÉS ÚJRAÉRTELMEZÉS A SZABADKAI ZSINAGÓGA REKONSTRUKCIÓJA

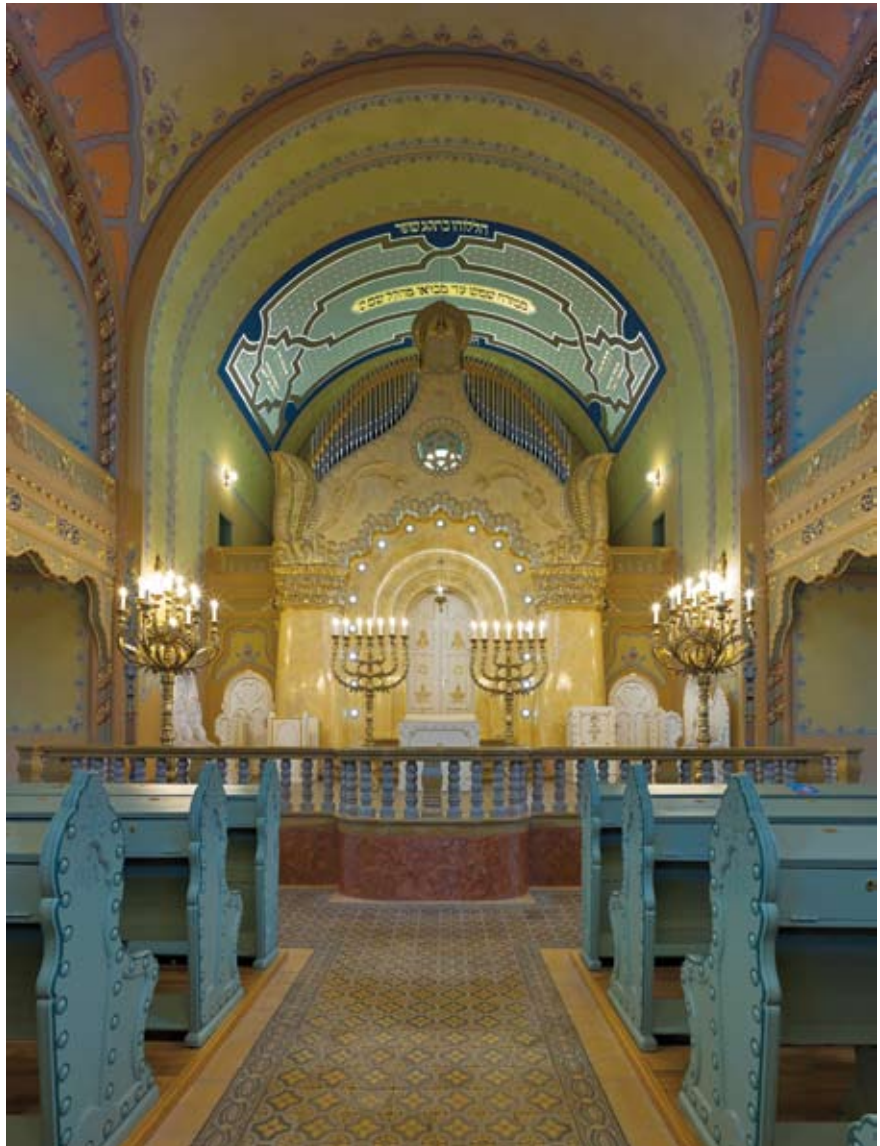
ÉPÍTÉSZEK ARCHITECTS: KOMOR MARCELL, JAKAB DEZSŐ (1902), GORDANA PRČIĆ VUJNOVIĆ (2018)
SZÖVEG ÉS FOTÓK TEXT AND PHOTOS: KLEIN RUDOLF

A szabadkai zsinagógát több évtizedes toldozás-foldozás után nemzetközi összefogással az elmúlt években pazarul felújították. A World Monument Fund erkölcsi és anyagi támogatása gyorsította fel az eseményeket, amelyhez később csatlakozott a szerb állam; e két forrásból a külsőt teljességében helyreállították az épületet. A belső kifestését és felújítását a magyar állam fedezte. 2018. március idusa után a zsinagógát ünnepélyesen átadták a szerb és a magyar miniszterelnök jelenlétében.

Kevesen tudják, hogy nemcsak a felújítás ment nehezen, de a felépítéshez vezető út is tükés volt a „boldog békeidőkben”, 1900-tól 1903-ig, pénzhiány és a magyar szecesszióval szembeni ellenállás miatt. Még kevesebben tudják, hogy a szabadkai zsinagóga valójában egy balsiker gyümölcse: a fiatal Jakab Dezső és Komor Marcell, Lechner Ödön lelkes követői, nem nyertek díjat a szegedi zsinagóga tervpályázatán, ami nagyon bántotta őket. Nem csoda, hiszen akkoriban a Magyar Királyságban Baumhorn Lipót tarolt, aki nemcsak a legnagyobb számú zsinagóga megalkotója 1880 és 1926 között az egész világon, hanem a 19. századi magyar zsinagóga-építészet úttörője is. Baumhorn ügyesen tapintotta ki a korabeli neológ hitközségek szívverését, és Szegeden mellé állt még a világhírű Löw Immanuel rabbi, akivel verhetetlen tandemet alkotott. Jakab és Komor reménytelen helyzetbe került építészeti fölényük ellenére. Nem csoda, hogy az első adódó alkalommal igyekeztek visszavágni és álmaikat valóra váltani. Szabadkán ez családi és üzleti kapcsolataik révén viszonylag könnyen ment.

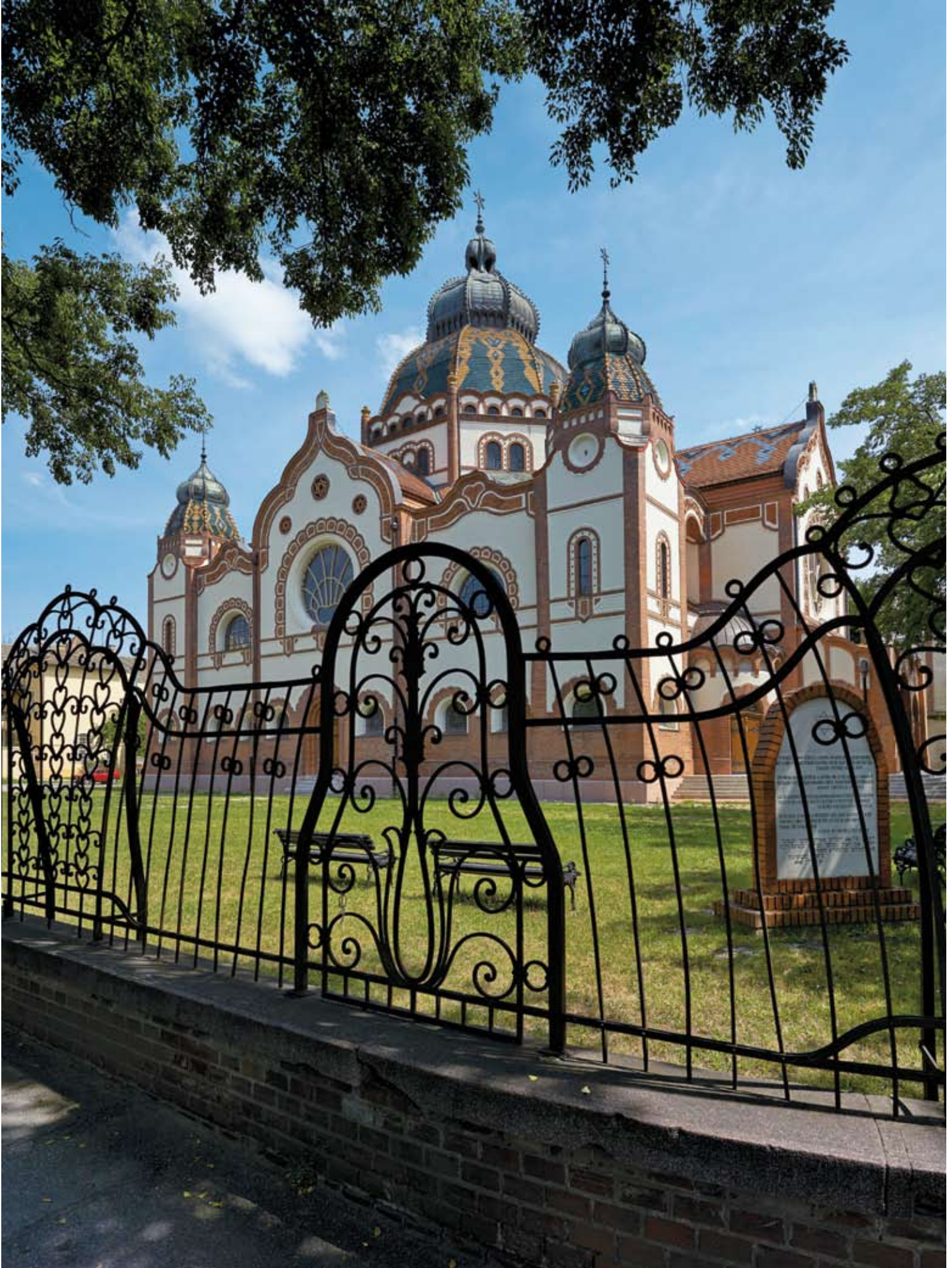
De miért is olyan jelentős a szabadkai zsinagóga? A zsidóság szempontjából lényeges, hogy ez az első „magyar stílusú” zsidó imahely, a délidéki magyarságnak pedig azért érdekes, mert ez az első magyar szecessziós épület a mai Vajdaságban, ami nem véletlen egybeesés: a zsidóság számára a modernség mindig fontos volt, hiszen az szavatolta az egyenjogúságot. A modernséget pedig leginkább a műszaki haladás jelentette meg, aminek része volt a magyaros szecesszió. A népies stílus pedig szemléltette az izraeliták hűségét a magyar ügy iránt.

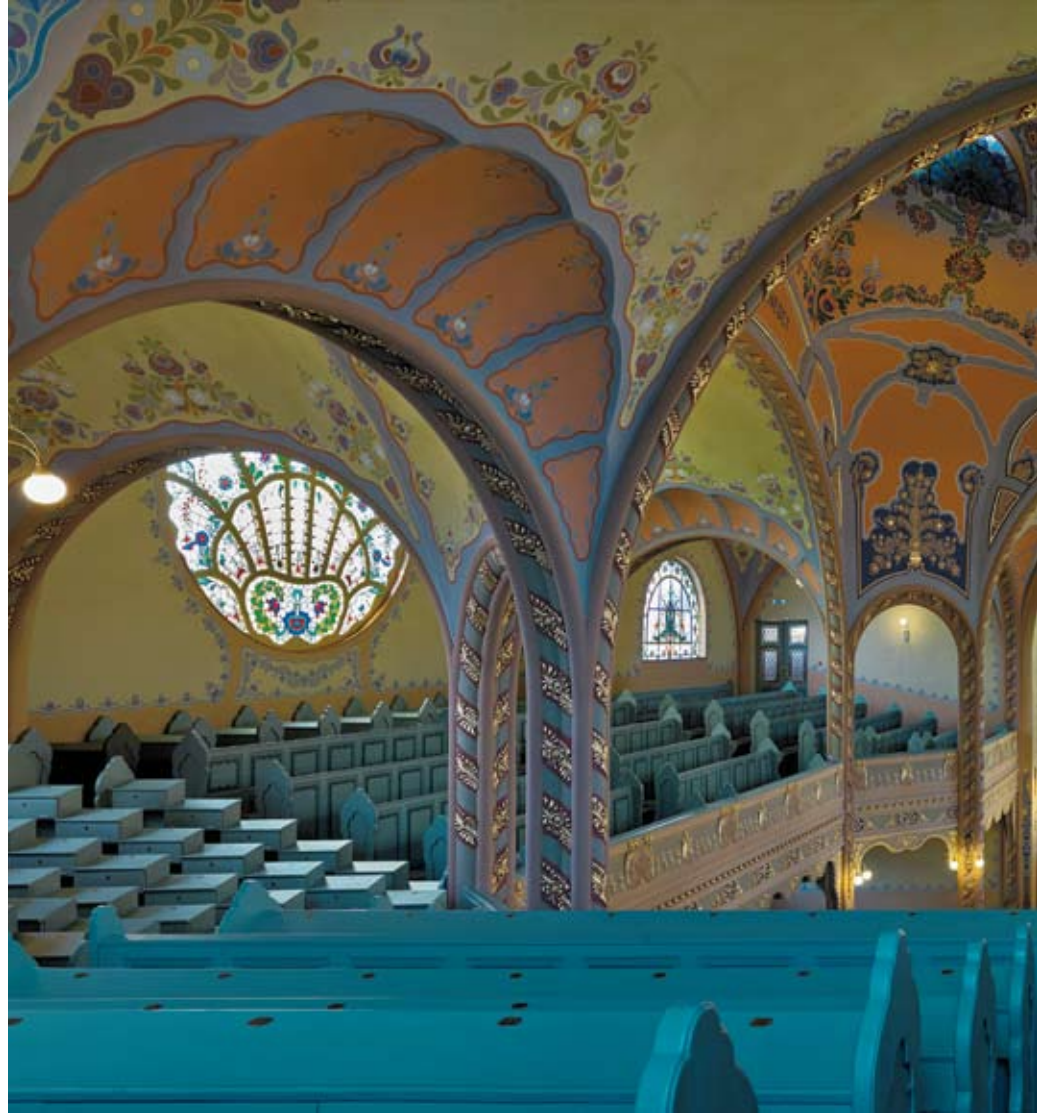
Ám, mindez még nem indokolná e zsinagóga építészettörténeti kulcsszerepét. Az igazán jelentős mozzanat nem a „mézeskalács stílus,” ahogy ellenségei nevezték a magyaros szecessziót, azaz az előmodern homlokzatokra felfestett népies ornamentika – ilyen épületből bőven akad a Magyar Királyság területén –, hanem a díszítés alkalmazásának módja. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a szabadkai zsinagóga magyarsága „bartó-

ki gesztus”, a népművészetből táplálkozik, de nem úgy, hogy egyszerűen átveszi azt, hanem hogy átlényegíti. A népi építészetből ismert síkornamentika térbelivé lényegül, sátoryszerű födém szerkezet és kupola lesz belőle, melyek egyben utalnak a zsidó sátor hagyományra is. E szintézis az épület lényege, mely több síkon valósul meg.

A szabadkai zsinagóga korai példája annak, miként jön létre meg az „átjárás” a két- és háromdimenziós forma között, melyek különböző médiumokban működnek, azaz hogy lesz a sík hímzés mintájából háromdimenziós felület. E felület igaz valódi is, hiszen maga a tartószerkezet, nem pusztán utánozó rabricfal, amit az építészek számtalanszor hangsúlyoztak, hogy kiemeljék a modernizmus szerkezeti őszinteségét szemben az eklektika formaismétlő jellegével és anyag-cseréjével (Gottfried Semper: Stoffwechsel). A héjszerű szerkezet 3-4cm vastag, hálójával vasalt gipsz, melyet kívülről láthatatlan bordák merevítenek. Később ez a 2D-3D átjárhatóság járult hozzá a szűkebb értelemben vett építészeti modernizmus létrejöttéhez, mely az avantgárd festészet

alkotásait „három-dimenziósította”, azaz térbe emelte. Jó példa erre, miként váltott át Piet Mondrian festészete Gerrit Rietveld Schröder házában, és miként merített a Bauhaus építészeti nyelve a modern non-figuratív festészet formavilágából.

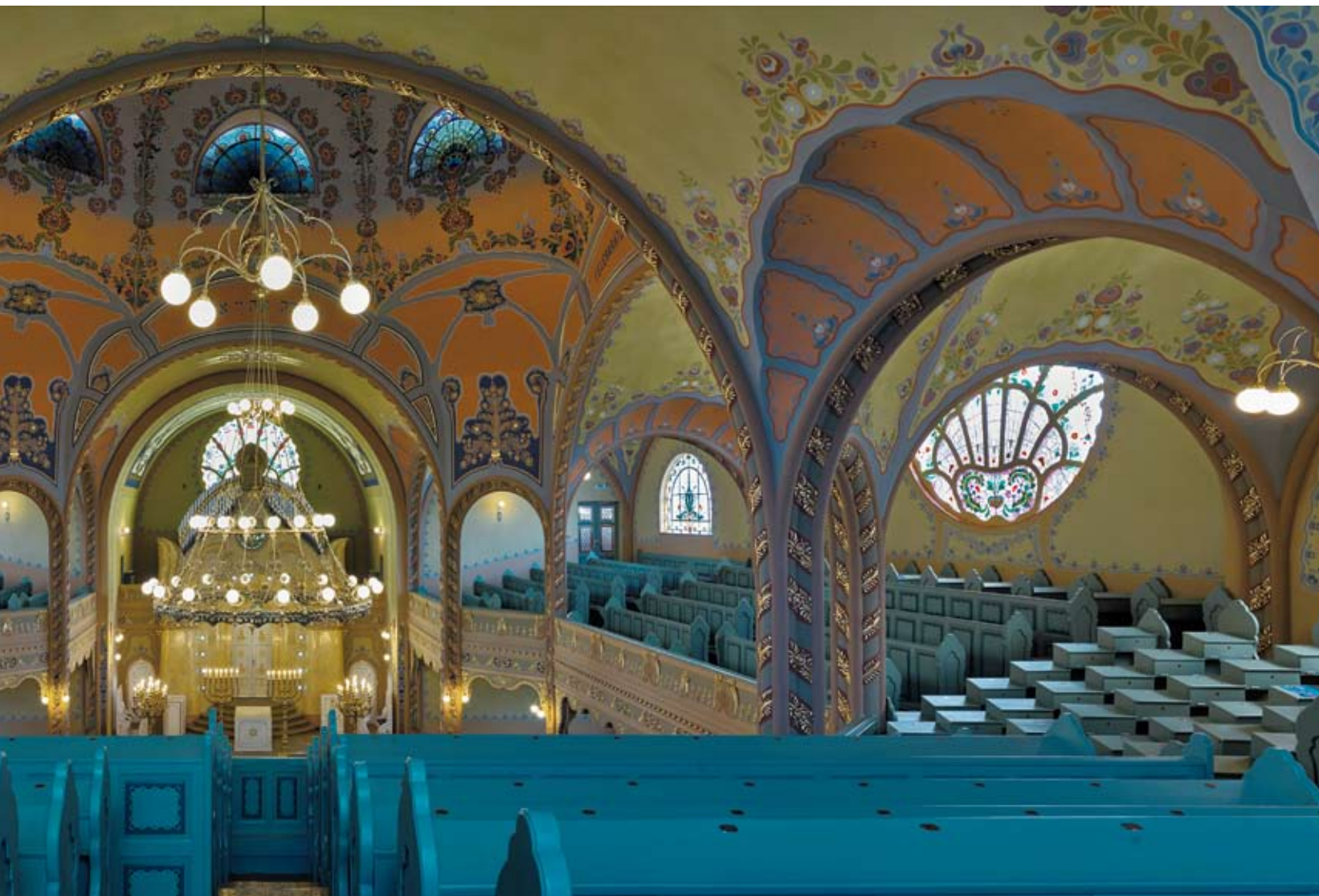
Az említett térlefedés feleleveníti a lengyel faszinagógák kupolájának hagyományát is, és a historizmus, azaz a keleties stílus okozta törés után a zsinagógahagyományt visszavezette a 19. században megszakadt tradícióhoz. Sőt, a sátor gondolata visszavezet a sivatagi imasátorig, még akkor is, ha formai megfelelője már a lengyeleknél eltért az ókori előképektől, és inkább a török sátrakra hasonlított, melyekkel a lengyel-litván államszövetség déli határain túl lehetett találkozni. Jakab Dezső és Komor Marcell műleírásukban utalnak a sivatagi sátorra, de elhallgatják a lengyel faszinagógák kupoláját, aminek taktikai okai lehettek. A magyar zsidók nem voltak büszkék lengyel múltjukra, hiszen elsősorban magyarok akartak lenni, de közben igyekeztek ápolni az ősi hagyomány politikailag elfogadható elemeit. A lengyel területeken élő zsidók ortodoxiája éppoly riasztó volt az asszimilált „magyar izraelitáknak”, mint a keresztény magyaroknak.

Míg Baumhorn Lipót zsinagógabelsői rend szerint hosszanti tengely köré szerveződtek, még akkor is, ha

alapvetően központi alaprajzúak, a szabadkai zsinagóga szigorúan négyzet alaprajzú. Baumhorn zsinagógáiban a hosszanti tengelyt majdnem minden esetben a boltozat illetve a karzat mellvédje jeleníti meg, illetve a karzatot tartó oszlopsor. (Ez alól csak azok a zsidó imahelyek képeznek kivételt, melyekben a bejárati tengely megtörik, mint például Nyitrán.) Szabadkán erről szó sincs, a karzatot tartó oszlopocskák elmaradnak, és egy nagy áthidaló acélgerenda veszi át szerepüket. Baumhorn ezt a megoldást zsinagógáinál csak a két világháború közötti időszakban veszi át vasbetonszerkezetet alkalmazva.

Baumhorn zsinagógáinál a hosszanti hangsúlyú belsőre épül a központi kupola, mint Szegeden vagy Újvidéken. Szabadkán Jakab és Komor kupolát tartó négy pillérpárja a padlótól a kupoláig tartó függőleges formai-szerkezeti folytonosságot alkot. Sőt az alaprajz szigorúan centrális Szabadkán: a 25 x 25 méteres alaprajzi dimenziókhoz egy közel 25 méteres belmagasság is társul, azaz létrejön egy képzeletbeli kocka, melybe a zsinagóga látszólagosan behelyezhető. A kockaszimbolika a Salamon templomában egykor volt Szentek Szentjére utal, amivel az építészek a neológ zsidók egyik fő tételét emelik ki: a zsinagóga immár nem építészeti szerény gyülekezési illetve imahely, hanem templom, éppúgy, mint a keresztény felekezeteké. A templomszerűséget emelik ki a narthex sarkaiból kinövő pillérek, melyeket az építészek a Salamon Temploma előtt álló két pillérhez, a Jákinhoz és a Boázhoz társítottak leírásukban. (Építészetiileg ugyan ez nem valósul meg, mert Salamon temploma előtt ezek az oszlopok nem érintették az épületet.)

A szabadkai zsinagóga felújítása rendkívüli értéket mentett át az utókornak, és egyben nagy ajándék a város kultúrája számára. A megnyitó óta egymást követik a sikeres kamara-hangversenyek és utóbb kiállításokat is terveznek. Esténként életre kelnek a vitrázsokon a belülről megvilágított magyaros formák, a frigszekrény előtt ismét ég az örökmécs. Él a szabadkai zsinagóga!

RENAISSANCE AND REINTERPRETATION THE RECONSTRUCTION OF THE SYNAGOGUE IN SUBOTICA (SRB)

After decades of patchwork renovations, the synagogue in Subotica was gorgeously renovated in international co-operation in the past few decades. The World Monument Fund gave both moral and financial support to catalyse the project, and later on the Serbian state also joined to make its own contribution. Thanks to these two resources the exterior was entirely restored. The total costs of the redecoration and reconstruction of the interior was covered by the Hungarian state as such. In March, 2018 the synagogue was ceremoniously inaugurated in the presence of the Serbian and Hungarian Prime Ministers. This was the first Hungarian-style Jewish place of worship, which is also the first Hungarian Art Nouveau style building in Vajdaság. Modernism was primarily manifested by technological achievements, and Hungarian Art Nouveau was seen as an integral part of it, whilst the folk art style motifs represented the devotion of the Israelites to the Hungarian cause. The Hungarian character of the synagogue of Subotica was a „Bartókian gesture”, it is fostered and inspired by folk art. However, it does not simply borrow it but also transcends it. The two-dimensional ornaments familiar from the vernacular architecture are turned into three-dimensional ones, its tent-shaped roofing and cupola grow out of it, which are also references to the Jewish traditions associated with tents.